

TEKSTY ŹRÓDŁOWE

KAZIMIERA JAWORSKA

KATOLICKI INSTYTUT NAUKOWY WE WROCŁAWIU (1957-1958) GENEZA I DZIAŁALNOŚĆ

Zgoda władz partyjno-państwowych na powrót lekcji religii do polskich szkół w grudniu 1956 r. nie oznaczała automatycznego wprowadzenia tego przedmiotu do rozkładu zajęć lekcyjnych. Jednym z głównych powodów opóźnień w realizacji tego zadania w wielu polskich szkołach był deficyt katechetów. Mając powyższe na względzie, stojący na czele Administracji Apostolskiej Dolnego Śląska bp Bolesław Kominek erygował Katolicki Instytut Naukowy, który miał kształcić również nauczycieli religii. Wkrótce jednak władze oświatowe zabroniły jego funkcjonowania.

1. NAUCZANIE RELIGII W SZKOŁACH JAKO JEDEN Z WYZNACZNIKÓW RELACJI MIĘDZY PAŃSTWEM A KOŚCIOŁEM KATOLICKIM W POLSCE W LATACH 1945-1989

Warto w tym miejscu przypomnieć, iż m.in. swojego rodzaju wyznacznikiem stanu relacji pomiędzy państwem a Kościołem katolickim w Polsce w latach 1945-1989 była kwestia katechizacji młodego pokolenia. Zaraz po wojnie lekcje religii, traktowanej jako przedmiot obowiązkowy, odbywały się w szkole. W związku z przeobrażeniami

społeczno-politycznymi, jakie dokonały się w państwie polskim po II wojnie światowej, wraz z umacnianiem się władzy komunistycznej stopniowo ograniczono nauczanie religii w szkole aż do jej całkowitego usunięcia w 1949 r.

Powrót lekcji religii do szkół w grudniu 1956 r. był bezpośrednią konsekwencją przeobrażeń politycznych, które dokonały się w Polsce w październiku 1956 r. oraz radykalnej zmiany, która nastąpiła w relacjach pomiędzy państwem a Kościołem katolickim w Polsce. Był to jednak powrót na nowych warunkach, gdyż lekcje religii mogły odbywać się w szkołach podstawowych i średnich, ale były nieobowiązkowe. Władze oświatowe zezwoliły również na zawieszenie symboli religijnych w klasach szkolnych¹. Te wszystkie kwestie zostały uregulowane Zarządzeniem Ministra Oświaty z dnia 8 grudnia 1956 r.² Owczesny minister oświaty Władysław Bieńkowski (mający wśród komunistów opinię klerykała) publicznie przyznał nawet, że w przeszłości naukę religii pochopnie usunięto ze szkół, a stosowanie naiwnych metod, których celem było utrudnianie dzieciom i młodzieży uczestnictwa w praktykach religijnych wywarło odwrotny skutek.

Zaprezentowane wyżej zmiany dotyczące nauczania religii w szkołach nie oznaczały rezygnacji władz partyjno-państwowych z propagowania świeckości w wychowaniu i nauczaniu. Wprowadzone zostały dodatkowe uregulowania prawne, które mocno komplikowały funkcjonowanie katechezy w szkole. Przede wszystkim brakowało wykształconych katechetów, którzy mogliby podjąć pracę w szkołach. Dalsze pogłębienie problemów kadrowych nastąpiło po wydaniu przepisu zabraniającego nauczania religii jako przedmiotu nadobowiązkowego przez nauczycieli przedmiotów świeckich³. Akty prawne wydane w latach 1958-1961 przez władze oświatowe stopniowo elimi-

¹ R. GRZYBOWSKI, *Przełomy polityczne jako momenty zwrotne w polityce oświatowej PRL*. W: *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej*. Red. R. Grzybowski. Toruń 2004 s. 53.

² *Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 8 grudnia 1956 r. w sprawie nauczania religii w szkołach*. DzUMO z 31.12.1965 r. poz. 156. To zarządzenie wydrukowane zostało w: „Wrocławskie Wiadomości Kościelne” (dalej skrót: WWK) 12:1957 nr 1-2 s. 19.

³ K. JAWORSKA, *Nauczanie religii w szkołach Administracji Apostolskiej Dolnego Śląska (1956-1961)*. W: *Z miłości do Kościoła. Księga pamiątkowa dedykowana księdzu infułatowi profesorowi Władysławowi Bochnakowi*. Red. B. Drożdż. Legnica 2008 s. 282-283.

nowały ze szkół zarówno lekcje religii, jak i symbole religijne. Zabroniono wpisywania oceny z tego przedmiotu nie tylko na świadectwie szkolnym, ale nawet w arkuszach ocen. Dalsze utrudnienia dotyczyły organizowania rekolekcji, które od tej pory miały odbywać się w czasie ferii, a nauczyciele i wychowawcy nie tylko nie mogli ich współorganizować, ale nawet brać w nich udziału. Kolejne zarządzenia bezpośrednio eliminowały zakonników z grona katechetów szkolnych, a przeciwskazania dotyczące eksternistycznego egzaminu dojrzałości absolwentów małych seminariów duchownych perspektywicznie ograniczały liczbę przyszłych nauczycieli religii. Co prawda doraźnym rozwiązaniem problemu deficytu katechetów było zezwolenie na powierzenie tych lekcji nauczycielom nieposiadającym pełnych kwalifikacji do nauczania religii. Eliminowanie nauczania religii ze szkół w latach 1958-1961 prowadzono również metodami pozaprawnymi, zachowując oczywiście pozory legalności.

Dnia 15 lipca 1961 r. Sejm uchwalił *Ustawę o rozwoju systemu oświaty i wychowania*. W myśl jej zapisów szkoły oraz inne placówki oświatowo-wychowawcze były instytucjami świeckimi i zobowiązano je do wychowywania dzieci i młodzieży „w duchu socjalistycznej moralności i socjalistycznych zasad współżycia społecznego”⁴. Uchwalenie tej ustawy stanowiło cezurę w dziejach szkolnictwa polskiego. W majestacie prawa od 1 września 1961 r. władze partyjno-państwowe wyeliminowały z polskich szkół zarówno symbole religijne, jak i nauczanie religii. Warto nadmienić, iż wspomniana ustawa była sprzeczna z porozumieniami z 14 kwietnia 1950 r. i 8 grudnia 1956 r., które nie zostały formalnie wypowiedziane przez żadną ze stron. Ten fakt świadczy o tym, że władze komunistyczne traktowały ich zawarcie jako doraźną konieczność i wkrótce po przełomie politycznym z października 1956 r. przestały wywiązywać się z podjętych zobowiązań. Usunięcie lekcji religii ze szkół i wprowadzenie jej do punktów katechetycznych w 1961 r. zapoczątkowało trwający 30 lat okres powszechnej katechizacji pozaszkolnej.

---

⁴ *Ustawa z dn. 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania*. DzUPRL 1961 nr 32.

2. ORGANIZACJA KSZTAŁCENIA KATECHETÓW W ADMINISTRACJI APOSTOLSKIEJ DOLNEGO ŚLĄSKA

W Administracji Apostolskiej Dolnego Śląska decyzja o powrocie katechezy do szkół na początku grudnia 1956 r. zbiegła się w czasie z ingresem bpa B. Kominka do katedry wrocławskiej. Nowy władarz Kościoła wrocławskiego katechizację dzieci i młodzieży traktował jako priorytet pracy duszpasterskiej⁵. W 1957 r. mianował ks. Stanisława Turkowskiego⁶ wizytatorem diecezjalnym; pełnił on ten urząd niemal do końca XX w.⁷

W związku ze znacznym deficytem nauczycieli religii posiadających odpowiednie kwalifikacje, 5 czerwca 1957 r. bp B. Kominek erygował Katolicki Instytut Naukowy we Wrocławiu, którego zadaniem było przygotowanie katechetów do nauczania religii na różnych poziomach⁸. Katolicki Instytut Naukowy posiadał trzy wydziały: Wydział Wyższej Kultury Religijnej, Wydział Katechetyczny oraz Wydział Społeczny, i podlegał bezpośredniej jurysdykcji ordynariusza wrocławskiego⁹. Kierownikiem pierwszego z wymienionych wydziałów został ks. W. Gawlik, natomiast na czele Wydziału Katechetycznego stanął ks. S. Turkowski. Wydziałem Społecznym zarządzał ks. P. Latusek, który 7 czerwca 1957 r. został mianowany dyrektorem Instytutu. Sposób organizacji Instytutu był wzorowany na katolickich uczelniach działających w Rzymie¹⁰.

Można powiedzieć, iż Katolicki Instytut Naukowy był przysłowiowym „oczkiem w głowie” rządcy Kościoła wrocławskiego. Dnia

---

⁵ S. WÓJCIK. *Katechizacja w warunkach systemu totalitarnego na przykładzie Administracji Apostolskiej Dolnego Śląska w latach 1945-1961*. Wrocław 1995 s. 45.

⁶ S. TURKOWSKI. *Między szkołą a parafią. Działalność katechetyczna Kościoła na Dolnym Śląsku w latach 1945-1995*. W: *Kościół katolicki na Dolnym Śląsku w powojennym 50-leciu*. Red. I. Dec, K. Matwijowski. Wrocław 1996 s. 42.

⁷ Szerzej: S. WÓJCIK. *Ksiądz Infułat Stanisław Turkowski – nestor pracy katechetycznej w Archidiecezji Wrocławskiej*. Wrocław 1995.

⁸ M. KORGUL. *Działalność i refleksja katechetyczna w Kościele na Dolnym Śląsku w okresie powojennym*. Legnica 1997 s. 56-57.

⁹ *Dekret Erekcyjny Katolickiego Instytutu Naukowego we Wrocławiu*. WWK 12:1957 nr 7 s. 276-277.

¹⁰ KORGUL. *Działalność i refleksja katechetyczna w Kościele*. s. 146.

15 września 1957 r. rozpoczęły się zajęcia dla 25 słuchaczy Wydziału Katechetycznego, natomiast 11 października 1957 r. odbyły się oficjalne uroczystości inauguracyjne działalności Instytutu. Bp B. Kominek nie tylko przewodniczył kościelnej ceremonii, ale również wygłosił pierwszy wykład inauguracyjny pt. *Rola laikatu w Kościele*¹¹. Zamierzeniem biskupa wrocławskiego było przekształcenie w przyszłości Katolickiego Instytutu Naukowego w katolicką szkołę wyższą. Powstanie i początkowa działalność Instytutu nie wzbudzały zastrzeżeń władz państwowych. Katolicki Instytut Naukowy organizował również kursy dla siostr pielęgniarek przyuczonych, dające uprawnienia do wykonywania zawodu pielęgniarskiego zgodnie z obowiązującymi przepisami państwowymi. W kursie uczestniczyło 61 siostr zakonnych. Wśród wykładowców byli pracownicy Akademii Medycznej we Wrocławiu oraz instruktorki Państwowej Wyższej Szkoły Pielęgniarskiej we Wrocławiu. W uroczystości zakończenia kursu wzięli udział nawet przedstawiciele władz wojewódzkich¹².

Po roku funkcjonowania, 6 września 1958 r. ówczesny minister szkolnictwa wyższego Stefan Żółkiewski nakazał likwidację Katolickiego Instytutu Naukowego jako nielegalnej szkoły wyższej. Bp B. Kominek podporządkował się tej decyzji. Kształcenie katechetów było kontynuowane w Studium Katechetycznym w systemie stacjonarnym i zaocznym, pod kierownictwem ks. S. Turkowskiego. W tym czasie Studium Katechetyczne również było przedmiotem szczególnego zainteresowania ze strony władz partyjno-państwowych. Dnia 5 lutego 1959 r. dokonano rewizji w pomieszczeniach Studium Katechetycznego; opieczętowano pokoje rzekomo istniejącego Katolickiego Instytutu Naukowego, skonfiskowano skrypty uznawane wówczas za nielegalne, pieczęcie Katolickiego Instytutu Naukowego, a także kartotekę słuchaczy. Oczywiście bp Kominek ostro zaprotestował przeciwko tym działaniom. W grudniu 1959 r. w Sądzie Wojewódzkim we Wrocławiu odbył się proces pracowników Instytutu, a protesty strony kościelnej nie zostały uwzględnione¹³.

---

¹¹ *Inauguracja I Roku studiów na Katolickim Instytucie Naukowym we Wrocławiu*. WWK 12:1957 nr 9 s. 510-511.

¹² *Kurs pielęgniarski w Katolickim Instytucie Naukowym*. WWK 12:1957 nr 12 s. 562.

¹³ K. JAWORSKA. *Relacje między państwem a Kościołem katolickim w (archi)diecezji wrocławskiej w latach 1956-1974*. Legnica 2009 s. 143.

Na przykładzie zaledwie rocznej działalności Katolickiego Instytutu Naukowego we Wrocławiu wyraźnie widać, iż władze partyjno-państwowe w pierwszych miesiącach jego funkcjonowania nie były zainteresowane ograniczaniem działalności Instytutu. Po roku działalności nakazały jego likwidację. Taka decyzja była zapewne zarówno pochodną wzmocnienia się władz komunistycznego państwa po przełomie październikowym, jak i rozmachu nowo powstałej instytucji, która w zamierzeniu rządcy Kościoła wrocławskiego miała być załącznikiem katolickiej szkoły wyższej. Na to ówczesny aparat władzy nie mógł wyrazić zgody.

W przedstawionych niżej tekstach źródłowych została zaprezentowana korespondencja pomiędzy ministrem oświaty a bpem B. Kominkiem ukazująca kulisy likwidacji Katolickiego Instytutu Naukowego. Sposób edycji dokumentów jest analogiczny jak w materiałach prezentowanych przez autorkę we wcześniejszych numerach czasopiisma „Perspectiva”.

Nr 1

Projekt pisma ministra [szkolnictwa wyższego prof. Stefana Żółkiewskiego] do bp. Bolesława Kominka nakazującego w trybie natychmiastowym likwidację Katolickiego Instytutu Naukowego

...sierpnia [195]8 [r.]

Ksiądz Biskup
Bolesław Kominek
Ordynariusz Archidiecezji
Wrocławskiej
we Wrocławiu

Dekretem erekcyjnym z dnia 5.VI.57 r. l.dz. 48/54/57 utworzony został przez Księdza Biskupa Katolicki Instytut Naukowy we Wrocławiu. Instytut ten zgodnie z treścią dekretu erekcyjnego jest szkołą wyższą, posiadającą typową dla szkół wyższych organizację oraz wykonującą zadania i posiadającą uprawnienia zastrzeżone wyłącznie dla szkół wyższych. Tymczasem zgodnie z art. 4-tym ustawy z dnia 15. XII.51 r. o szkolnictwie wyższym i o pracownikach nauki w brzmieniu obwieszczenia Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 10.X.56 r. (Dz.U. z 1956 r. nr 45, poz. 205) tworzenie szkół wyższych może następować tylko w drodze uchwały Rady Ministrów. Ten wymóg ustawy został w przypadku utworzenia Katolickiego Instytutu Naukowego naruszony. Wspomniany zatem na wstępie dokument i oparta na nim działalność Katolickiego Instytutu Naukowego są bezprawne.

Art. 27 cytowanej Ustawy zastrzega w stosunku do szkół wyższych niepaństwowych, że mogą one działać na podstawie przepisów wydanych przez Ministra Szkolnictwa Wyższego. Do działania Katolickiego Instytutu Naukowego we Wrocławiu brak takiej podstawy.

Dlatego żądam natychmiastowej likwidacji Instytutu jako instytucji istniejącej z pogwałceniem praw. W przypadku niezastosowania się bezzwłocznego do mojego żądania władze państwowe zostaną zmuszone do podjęcia środków mających na celu przerwanie bezprawnej działalności Instytutu.

MINISTER

Źródło: AAN. UdSW sygn. 64/71 k. 14, oryginał, mps.

Nr 2

*Anonimowa notatka z dn. 13.X.1959 r.
dotycząca funkcjonowania KIN*

Notatka

dot. Inauguracji Katolickiego Instytutu Naukowego we Wrocławiu

Mimo zapewnienia bpa Kominka o zamknięciu nielegalnie istniejącego Katolickiego Instytutu Naukowego we Wrocławiu, dokonano inauguracji na nim nowego roku szkolnego w dniu 10.X.58 r. o godz. 17.

Dla zmylenia czujności dokonano inauguracji w kościele przylegającym do K.I.N.

Wykłady mają odbywać się we wtorki, czwartki i niedziele o godz. 17 w tymże kościele. Wykładom tym nadane zostaną pozory „dni skupienia”. Dlatego studenci I roku nie otrzymają indeksów.

W ramach instytutu będą prowadzone raz w tygodniu kursy doształcające dla księży katechetów z zakresu pedagogiki i psychologii.

Prowadzone będą również tzw. „godziny duszpasterskie” dla młodzieży z liceum, w którym nie ma nauczania religii.

Wykładowcami na tych kursach będą profesorowie Uniwersytetu Wrocławskiego, rektorem zaś ks. Zienkiewicz doskonały organizator.

13.X.1958 r.

Źródło: AAN. UdSW sygn. 64/71 k. 16, oryginał, mps.

Nr 3

Pismo bp. Bolesława Kominka do Ministra do Spraw Wyznań

BISKUP
ORDYNARIUSZ WROCŁAWSKI
L.dz. 907/59

Pan
Minister do Spraw Wyznań
Warszawa

Wtedy gdy zebrałem i opracowywałem na piśmie przedstawione Panu Ministrowi ustnie wyjaśnienia dotyczące byłego Katolickiego Instytutu Naukowego we Wrocławiu, zaszedł ubolewania godny fakt, który wyjaśnia załączony w odpisie protest, jaki złożyłem na ręce Przewodniczącego Prezydium Rady Narodowej miasta Wrocławia.

Ten protest ponawiam także wobec Pana Ministra. Jeszcze raz oświadczam, iż erygowany przeze mnie w roku 1957 Katolicki Instytut Naukowy nie był nielegalną, gdyż – jak wyjaśniłem Panu Ministrowi Żółkiewskiemu w odpowiedzi na pismo z dnia 6.IX.58 r. – nie miał on charakteru uczelni wyższej. Po jego zwinięciu pomawianie o nielegalność ogólnie przyjętych form pracy duszpasterskiej w kuralnym gmachu byłego Instytutu jest co najmniej wielkim nieporozumieniem. Podane w rozmowie osobistej fakty są zgodne z prawdą, z ustawodawstwem państwowym i Porozumieniem między Rządem a Episkopatem.

Proszę więc Pana Ministra o spowodowanie, by Władze miasta Wrocławia jak najrychlej uczyniły zadość prawu i naprawiły krzywdę wyrządzoną Kurii Arcybiskupiej we Wrocławiu.

Wrocław, dnia 6.II.59

Okrągła pieczęć

BOLESŁAW KOMINEK
ORDYNARIUSZ WROCŁAWSKI

Odpis otrzymuje:

Sekretariat Episkopatu Polski

Tow. Mysłek:

^a*Prez.[Prezydium] MRN we Wrocławiu liczy na naszą pomoc w opracowaniu odpowiedzi na protest bpa Kominka*

13/II/59

Podpis nieczytelny

Źródło: AAN. UdsW sygn. 57/686 k. 1, oryginał, mps.

---

^a Odręcznie napisana dyspozycja.

Nr 4

*Odpis pisma do Przewodniczącego Prezydium Rady Narodowej
Miasta Wrocławia we Wrocławiu*

ODPIS

Biskup Ordynariusz Wrocławski
L.dz. 906/59

Pan Przewodniczący
Prezydium Rady Narodowej
Miasta Wrocławia
we Wrocławiu

Dnia 5.II.br w godzinach wieczornych (ok. 18-20) zaistniał fakt wkroczenia urzędników Wydziału spraw wewnętrznych MRN do gmachu Kurii Arcybiskupiej przy ul. Katedralnej 4. Funkcjonariusze MRN po dokonaniu rewizji pomieszczeń byłego Instytutu i wylegitymowaniu szeregu osób wychodzących z godziny duszpasterskiej w kościele św. Piotra i Pawła nałożyli pieczęcie na cztery pokoje: bibliotekę, seminarium katechetyczne, pomoce naukowe i sekretariat. Zabrali przy tym nieużywane pieczęcie i dokumenty byłych słuchaczy.

W związku z tą akcją wymierzoną przeciwko rzekomo istniejącemu Katolickiemu Instytutowi Katolickiemu składam jak najbardziej zdecydowany protest, albowiem – jak już wyjaśniłem w rozmowie Panu Ministrowi Sztachelskiemu – Katolicki Instytut Naukowy przestał istnieć z dniem 10.IX.58 r., kiedy wydałem zarządzenia likwidacyjne po otrzymaniu pisma Pana Ministra Żółkiewskiego.

Wyżej wymieniony fakt pozostaje w wyraźnej kolizji z prawem i Porozumieniem między Rządem PRL a Episkopatem Polski, jest usiłowaniem administracyjnego ograniczenia działalności religijnej Kościoła. Na Ziemiach Zachodnich takie posunięcie władz staje się szczególnie szkodliwe dla jedności narodu i wzajemnej współpracy.

Składając ten protest wnoszę o rychłe zdjęcie pieczęci z wymienionych pomieszczeń oraz podanie powodów, które zdecydowały o postępowaniu władz.

Wrocław, dnia 6.II.59 r.

BOLESŁAW KOMINEK
ORDYNARIUSZ WROCŁAWSKI

Odpisy otrzymują:

- 1) Minister do Spraw Wyznań
- 2) Sekretariat Episkopatu Polski

Źródło: AAN. UdsW sygn. 57/686, k. 2, oryginał odpisu, mps.